

Бојан Марковић
Учитељски факултет
Универзитета у Београду

Методичка пракса број 1. 2017.
УДК: 37
стр. 173 - 182

МЕСТА КОЈИМА СУ ХОДАЛИ КРАЉЕВИ И СВЕТИТЕЉИ

Дежевска долина – Петрова црква – Сопоћани – Студеница – Ђурђеви ступови

И студенти имају душу. Ова лапидарна академска шала, која студенту не може бити смешна, може да послужи као почетак мисли о људској души, па према томе и убогој студентској, а да се не буде метафизички настројен и уведен у нешто крајње апстрактно и непознато. Није довољно „апстрактно“ јурити душу, већ је упослити у темељу света, дати јој дијалогичну природу гласа, дијалектички је одредити. О томе говори Карл Маца у књизи *Поклоничка путовања, верски туризам – историјско-културолошки приступ*. „Она (душа) не постоји само због себе. Тражи да постане осећајно □искуство□ које се може протумачити. Искуству су потребна гостољубива □места□ и конкретне □личности□ које би је прихватиле. Нису јој потребна аскетска, анонимна места без емоција, већ убедљива, бесплатна и очаравајућа места. Нису јој потребна ни одсутна и бирократска □лица□, већ она пријатна, комуникативна и саосећајна лица.“³³

Студенти Учитељског факултета боравили су 20. и 21. маја ове године на стручној студентској екскурзији у оквиру изборних предмета Тумачење Библије I и Тумачење Библије II. Најпре, пре поласка на пут студенти, професори и сарадници,

---

³³ Карло Маца, *Поклоничка путовања, верски туризам – историјско-културолошки приступ*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 92.

што је већ уобичајена пракса ове универзитетске установе, могли су да се информишу о сваком појединачном месту у оригиналном и еклектички богато приређеном приручнику о местима и знаменитостима која ће посетити: Сопоћанима, Мишчићима и Дежевској долини, Ђурђевим ступовима, Петровој цркви, Студеници, Жичи, Градцу, Алтун-Алем Цамији... Материјал броји 123 стране са низом изабраних текстова из културне историје, историје уметности, књижевности, као и пописом путника, студената и наставника, богат сликовним и књижевним прилозима и трајно остаје сваком ходочаснику за разгледање и поновни полазак на пут. Занимљиво је да је на стручну екскурзију овај пут кренуло више од 90 студената.

МИШЧИЋИ И ДЕЖЕВСКА ДОЛИНА

Мишчићи су место у Дежевској долини на неколико километара од Ђурђевих ступова и Петрове цркве, у коме су на чувеним саборима доношене историјске одлуке, где су рођена два српска цара, више краљева и где је свет први пут угледао и Растко Немањић – Свети Сава. На овом месту, велики жупан Стефан Немања, први пут је на руке примио свог трећег сина, од Бога измољеног у позним годинама. Велики и премудри Стефан Немања, разнежен и преплављен љубављу дочекао је то мало и ситно чедо речима: „Мишче моје мало!“. Тако од оних времена до данас остаде име тог места а данас заселка – Мишчићи! Дежевска долина: заборављена, запуштена, запостављена... Далеко од очију шире јавности, овде нема туриста, а и они који дођу обиђу Петрову цркву и оду, а да и не наврате до Савиног родног села. Тако говоре мештани. Наша велика група ходочасника изазива пажњу и прекида тишину запостављеног места. Крећемо се кроз масивну зелену долину која се валовито разлаже дробећи плодну земљу. Земља је питома и добра за земљорадњу, посебно за воћарство. Куће и домаћинства беспотребно прекидају плодно пространство не мислећи о томе да би уместо њих могло стајати плодовима савијено дрвеће и тиме задобијати већи приход. Отац Радослав Јанковић, дежевски парох, улаже последњих година много напора да српска постојбина оживи, да више не буде запуштена и у трњу.

Уз помоћ других свештеника и благослов владике рашко-призренског Теодосија започео је изградњу храма Светог Саве у Дежеви, тик уз остатке Немањине саборне цркве. Сарадник наставног одељења Учитељско факултета у Новом Пазару Бошко Михајловић пеће се на темеље и обраћа се студентима говорећи о овом крају и њиховим подухватима да граде културно-историјску свест данашњих студената кратким излетима и путовањима. Управо о овом њиховом настојању дан пре похвално је писао дневни лист *Новости*. Са дечаком имена Лазар улазим међу темеље некадашње цркве и зидови имагинарним оком израстају и наткривљују нас. Крећемо се у колонама. Улазимо у прилично велики још

незавршен храм од цигле. Док нам говоримо о овом подухвату мештана, чекићи раде своје послове. Налазимо се у грађевини која тек треба да постане сакрална, за сада је само огољена и материјална. Потребно је много суза, молитви и захвалности како би се матријалност грђевине превела у своју сакралност. Да ли ће духовни чекићи моћи да раде и клешу као што су могли челични остаје да покажемо? Срдачно нас прима и директор основне школе у месту. Одељења ове школе се често затварају јер у тим засеоцима нестаје и последњег ученика. Ученици су и хришћанске и муслиманске вероисповести, а школу похађа и већи број ромске деце. Место где се налазила, по веровању, Савина родна кућа, чије камење је расуто по Дежевским обронцима, сада је обележено металним крстом који је својевремено са својим братством поставио отац Герасим, игуман Ђурђевих ступова. Постављени метални крст на један начин сведочи о истрајности мештана и верника.

ПЕТРОВА ЦРКВА

Два километра удаљена од пута Рашка – Нови Пазар, на једном узвишењу које доминира околином, стоји Петрова црква, као најстарији споменик српске црквене архитектуре. У свом грађевинском организму садржи остатке и сведочанства многих епоха. Истраживањем је установљено да се на месту цркве налазио ранохришћански културни објекат, вероватно баптистеријум, зидан у VI веку. Језгро данашње цркве чине управо остаци те најстарије грађевине. То је централни део, решен у облику крста – четворолиста, уписаног у кружни зид са радијалним зидовима на северној и западној страни. Ранохришћанска култна грађевина подигнута је над илирским кнежевским тумулом који је откривен 1957. године. У овом тумулу који потиче из V века пре Христа пронађене су грчке вазе, сребрно посуђе, златан накит, стаклени и ћилибарски предмети и украси који су од изузетне научне вредности. Вероватно у време кнеза Часлава, не изменивши основни кружни облик претходне грађевине, обновом је добила куполу конструисану на тромпама, затим галерију на спрату. Пењемо се на галерију и провлачимо у простор који сасвим прстенасто обухвата кубе осим источне стране. Могу се лако уочити и други елементи који својом конструкцијом и облицима указују на прероманско порекло из Приморја. На узвишењу на којем се налази црква студенти узимају предак покушавајући да ишчитају натписе на споменичким стећцима из различитих периода. Боја неба која је мрачна али интензивна и траве која подражује боје неба преносе свежину. Црква Светог Петра оставља далеко импозантнији утисак о својој величини и облику него што уџбеничке фотографије, најчешће у замрљаној црно-белој боји, могу понудити. О томе говоримо и памтимо призоре и боје.

СОПОЋАНИ

Као задужбина краља Уроша I (1242–1276) Сопоћани су настали највероватније између 1263. и 1268. године. До данас је очувана Црква Св. Тројице, чији је садашњи изглед плод делимичне обнове из времена 1926–29. године. Црква је, наиме, једним делом срушена крајем XVII века у догађањима пред Велику сеобу Срба, да би скоро два и по века фреске, изузетне лепоте и вредности, чудесно одолевале киши, мразу, ветровима и сунцу. По архитектонској замисли црква припада класичним решењима рашке градитељске школе. Својим спољашњим изгледом црква се унеколико разликује од ранијих храмова рашке школе, пошто оставља утисак тробродне базилике. Црква је зидана тесаном циглом са елементима који указују на романски начин грађења.

У унутрашњости цркве, строге и једноставне архитектуре, сачувана је необично занимљива и драгоцен галерија српског зидног сликарства у коме се монументални стил XIII века развио до врхунца. Фреске у наосу и олтару по својим уметничким вредностима и стилским особеностима спадају у најзначајнија остварења свога времена у Европи; тематски и иконографски држе се утврђених образаца византијске уметности XIII века. Распоред сцена и фигура тече у знаку логичног и јасног илустровања јеванђеоских текстова без тежњи за наративношћу. Засноване на једноставном и сажетом приказу великих празника, одабраних догађаја из Христовог живота и појединачних фигура светитеља, фреске у централном делу храма теже ка монументалности и кохерентности израза, проистеклом из дубоке привржености идеалима непролазне и вечите античке лепоте. Идентичан случај је са фрескама у олтарском простору које приказују уобичајене теме („Причешће апостола“, „Поклоњење агнецу“, „Силазак Св. Духа“, сцене из Христовог живота) и које показују висок степен уједначености по стилском схватању са целином ансамбла у наосу. Изузетно даровити сопоћански мајстор са својим помоћницима остварио је дело ванредне снаге и сугестивности, које још нигде није поновљено у потоњим византијским и српским сликарским остварењима. Једна од најзначајнијих композиција у централном делу храма – „Успење Пресвете Богородице“, покрива читаву површину од 40 квадратних метара западног зида у наосу. У овој композицији, Христ представља највишу тачку једнокраког троугла, а троугао представља централни део композиције, коме је све потчињено. „Христос као *deus ex machina* спушта се са неба. /.../ У средини сцене, он стоји као протагониста иза одра мајке у истој божанској светлости у којој се први пут показао апостолима на Табору кад се □обукао у прву своју лепоту□. Богородица лежи мртва, њену душу, малу психу у завојима, узима у руке син да је

преда арханђелу Михаилу.³⁴ Монументалност фреске је управо и изражена овим ненаметљивим исказивањем туге. Наиме, апостоли само лако приклоњеношћу, једва приметно подигнутом обрвом или набраним челом, без икаквог грча испољавају свој бол. Тек се у позадини назиру, на балкону леве зграде, жене које наричу, ломе руке и гребу лице. На небу изнад грађевина насликан је прелеп призор: „Вожња апостола на облацима који лете са анђелима-пилотима из свих крајева света да што пре стигну на Богородичину сахрану“.³⁵ Од боја преовлађује златно-жута, плава и пурпурна. Око Христа исијава провидно беложута боја, као светлост која обасјава све остале фигуре у композицији. Ову специфичну боју називају именом асист³⁶. На Богородичиној хаљини преовлађује пурпурна и плава боја. Пурпурна се може схватити као симбол царске земаљске славе и људске природе, док плава представља небеску славу и природу. Ктиторска композиција у Сопоћанима налази се на јужном зиду наоса, поред саркофага у којем је био сахрањен краљ Урош, ктитор Сопоћана. Иза ктитора се налазе његови синови – Драгутин и Милутин, као и још тројица светих ратника. Осликавање чланова породице Немањића у Храму доприноси дубљем утемељењу династије и њеном повезивању са врховним божанствима. Сликарство ове композиције добро је уклопљено са осталим фрескама у наосу манастира. Прелепа Богородица, у пурпурно-плавој хаљини, благих и умерених црта лица, представља једно од најлепших уметничких остварења, по којем су, између осталог, Сопоћани препознатљиви.

У олтарској апсиди је делимично оштећено, Причешће апостола, са по шест апостола са обе стране часне трпезе. Испод, у висини олтарске бифоре, четрнаест архијереја се клањају Христу који је приказан испод прозорског отвора. У овој поворци су приказани ликови Св. Јована Златоустог, Василија Великог, Григорија Богослова, Атанасија Великог и других уобичајених личности. На челу лука изнад апсиде је композиција Силаска Светог Духа на апостоле. На бочним зидовима олтарског простора приказано је шест сцена из Христовог живота. Данас је сачувано четири. У поткуполном простору очуване су фигуре четворице јеванђелиста у пандатифима. Испод јеванђелиста, на луковима и на странама пиластра су приказане фигуре пророка, праотаца, архијереја и светих ратника. Све остале површине централног дела храма заузима свега девет композиција.

Припрата садржи четири скупине слика: циклус Прекрасног Јосифа, лоза Јесејева, Страшни суд и седам васељенских сабора, којима је придодат и један српски, Сабор Стефана Првовенчаног са светим Симеоном Мироточивим

---

³⁴ Светозар Радојичић, *Старо српско сликарство*, Академска књига, Нови Сад, 2010, стр. 65.

³⁵ Исто, стр. 45.

³⁶ „Асист никад нема изглед густог, масивног злата. Он је налик на етеричну, ваздушасту паучину танких златних зрака, који исходе од Божанства и блистањем својим озарује све унаоколо“ (Јевгениј Николајевич Трубецкој, *Истина у бојама*, Логос, Београд, 2005, стр. 41).

(Дежевски сабор). На овим композицијама, међутим, нема више јасног излагања које је красило композиције наоса и олтара, већ фреске попримају наративни карактер. Важно место у приземном појасу су добили „Смрт краљице Ане Дандоло“, затим, над њеним гробом, и у југозападном углу ликови светог краља Уроша и свете краљице Јелене са синовима пред Богородицом.

Након обнове Сопоћани су једно време били женски манастир. После доласка десет монаха и искушеника из манастира Црна Река 1996. године манастир поново постаје општежителни, као и што је био у средњем веку. Један од данашњих монаха говори скромно, али отварајућу многе теме, па тиме можемо слутити о његовој ширини, учености и продуховљености. Професори Учитељског факултета у Београду који наставу одржавају у одељењу у Новом Пазару чести су посетиоци овог манастира, у било које доба дана. Иницијатор и водич-ментор многих путовања професор Јовановић не пропусти и ни један долазак у овај град да не обиђе манастир Сопоћане. Његова уредно датирана архива препуна је фотографија направљених приликом тих посета.

СТУДЕНИЦА

Прошавши кроз место Ушће кривудавим успоном доспевамо до манастира Студенице. Од насеља Ушће на Ибарској магистрали 11 километара вијуга пут кроз прелепе планинске пределе, богате црногоричним шумама и цветним ливадама, узводно уз брзу и бистру речицу Студеницу, која се код ушћа улива у Ибар. Упоредо са заносењем наших аутобуса време се погоршава и почиње киша. У трену када приступамо конаку манастира Студенице који је изван манастирских капија нестаје струје. Младићи који помажу у конаку манастира износе свеће, што додатно уноси осећај простора. Свето место обасјано је светлошћу свећа, што је и даље спољно светло. Оно унутрашње окрепиће и упалиће се у сусрету са црквама манастира Студенице, сутрадан у време службе, или у току подстицајног вођења младог монаха кроз историју и уметност здања. Исто вече пре одласка на починак у собе прима нас игуман манастира архимандрит др Тихон, који је посвећен научном раду, али не запоставља ни живот манастира и његове послове. Говори занимљиво о негативним кретањима у науци, друштву, али и о уобичајеним догађајим из манастирског живота или сусретом манастирског и световног начина живљења. Побуђује симпатије и оставља нам отворена врата за наредне посете. Након службе којој смо у већем броју присуствовали могли смо се упознати ближе са Студеницом и њеним јаким значењем за православни свет.

Студенички манастир је саграђен око 1190. године недалеко од живописне Ибарске клисуре између планине Радочеле (1643м) и Чемерне (1348м), које се састају спуштајући се ка реци Студеници. Блистав белином мермерних фасада Богородичине цркве, са пурпурним акцентима са купола, окружен прстенастим

зидом и коначима, манастир са својом околином чини јединствену и хармоничну целину непролазне и узбудљиве лепоте. Студеница и Хиландар представљају својеврсно заокружење владарског дела Немањиног, његов ктиторски врхунац и хришћанско савршенство.

Централно место у студеничком манастирском комплексу заузима монументална Богородичина црква. Она је саграђена у последње две деценије 12. века, док је спољна припрата накнадно дозидана. Спољни изглед цркве је изграђен у духу романике, док су архитектонски облици грађевине византијски. Овај срећан спој два схватања архитектуре довео је до рађања новог, специфичног стила који називамо рашком школом. Богородичина црква је једнобродна базилика са кубетом, продужена на задњој страни са припратом, а на источној трочланим олтарским простором. Иако је стари живопис сликан на три различите позадине, златној, жутој и плавој, што је највише збуњивало истраживаче, ипак су све фреске у Богородичиној цркви из 1208/9. године. Централно место у олтарском простору заузима Богородица са анђелима који јој се клањају. Старом сликарству припадају још и композиције Благовести и Сретење

на зиданом делу олтарске преграде. Монументална и потресна композиција Христово распеће заузима средишни део западног зида. На звучној тамноплавој подлози, топлоокерне фигуре Христа и других учесника узбудљиве религиозне драме, са наглашеним људском димензијама страдања и бола, остварују хармонију највећих дела европске уметности 13. века. Студеничко сликарство својом једноставношћу, мирноћом и монументалношћу поставља темељ развоју српског зидног сликарства 13. века као родоначелник стила који се назива „студенички”. Појава српских натписа на студеничким фрескама, из времена када је почињала српска књижевност, такође заснована у Студеници, још је једна велика културна баштина студеничког манастира.³⁷

Северозападно од Богородичине цркве налази се црква Св. Јоакима и Ане, по ктитору краљу Милутину названа Краљева црква. И ова црква, као и Богородичина, симболичка је слика космоса – објашњава нам монах-водич. У куполи која је симбол небеског простора борави небески цар. Сликари и изгледа веома образовани наручиоци програма настојали су да укажу на јединство чина земаљске и небеске литургије у служби спасења света и величања Свевишњег. У другој деценији 14. века, када је Краљева црква осликана, владало је јединствено схватање сликарства у целом источнохришћанском свету. Краљ Милутин се определио да Богородичиним родитељима посвети своју задужбину у овом прослављеном манастиру. Славећи Св. Јоакима и Ану слави и велича и саму Богородицу. Црква Светог Николе или Никољача, најмања је и најједноставнија од три очуване цркве у

---

³⁷ Библиотека манастира Студенице поседује данас више од 8000 књига. Ове године дигитализацијом постала је део међународног библиографског, информативног система КОБИС. Тако је уједно и прва српска манастирска библиотека у овом међународном дигиталном библиотечком систему.

манастирском кругу. Никољача је грађена од ломљеног и притесаног камена у кречном малтеру. До недавно је црква одавала утисак мале ниске грађевине, скоро капеле. Испитивачким радовима 1968. г. утврђено је да је Никољача била затрпана земљом у висини од једног метра. Када је црква ослобођена наноса земље, грађевина је добила много у пропорционалности. Сем тога, откривени су трагови трема, остаци фресака у соклу као и више средњовековних гробница. Данас је у олтару сачувана фигура Богородице са два анђела који јој се клањају.

Студеница је један од оних ретких српских манастира у којем се додanas сачувао знатан број старијих уметничких предмета, углавном богослужбених. Међу предметима од племенитих метала најдрагоценији је прстен краља Стефана Првовенчаног, који се налазио у кивоту светог краља, на ланцу, увијен у тканину, до 1955. године када је извађен и изложен у музеју. Изванредно уметничко дело представља и ставротека из 1628. године од позлаћеног сребра, украшена плавим и сребрним емајлом, петохлебница и две чаше са сценама из лова. Ту је фино ажурирана готичка кадионица настала у 16. веку и једно четворојеванђеље из 15. века.

Важно место у оквиру манастирског комплекса заузима трпезарија. Подигнута је у 13. веку, вероватно за време архиепископа Саве Немањића. Током заједничког обеда окупљеном братству задужени монах је читао поучне текстове. У данашњем ентеријеру доминира бела боја, исход рестаураторског подухвата. Археолошка истраживања су пружила податке за поуздану обнову мермерних трпеза и седишта. Студенти су у овој просторији полагали испит листајући своје Библије. У углу је гротло камина испуњено дрвима и пепелом. Интересантан детаљ је везан за ове столове: наине, по дужини горње плоче сваког стола уклесан је жлеб, којем је намена да одведе воду са стола који су монаси прали после сваког обеда. Братство манастира у данашње време користи Савину трпезарију само у свечаним приликама, какав је засигурно студентски испит који је већина студената успешно савладала.

Кула над западном капијом спада међу најзначајније очуване објекте у манастирском комплексу. Прошавши кроз њу, увидевши још већу њену спољашњу монументалност од оне која се може опазити из безбедне и лепо уређене површине манастирског дворишта, силазимо до реке Студенице. Она је мутна од ноћашње кише и брза због своје планинске природе. Биљка зова прекрила је оближњу запуштену зграду мотела коју је манастирска братија откупила за своје потребе и планира да скромној згради удахне живот поново. Пада на ум мисао како би било уредити државничке послове као што монаси уређују своје травнате површине и своја домаћинства.

ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ

На купастом узвишењу удаљеном око 4 км западно од Новог Пазара налази се манастир Ђурђеви ступови, који има узузетно место у историји архитектуре XII века. Манастир је основао Стефан Немања у времену одмах после битке код Пантина 1168. године. Према легенди Немања је био затворен у једној пећини код Раса, из које је могао да види само једно узвишење, брдо на којем ће касније саградити манастир. Не дозволивши да га у таквом тешком и опасном положају савлада очајање, будући жупан се са пуно вере и наде обратио Светом Георгију за помоћ. Притом му се заветовао да ће му „послужити“ ако се његовим молитвама избави.

Према подацима са недавно пронађеног натписа, црква Св. Ђорђа, као главни објекат манастира, саграђена је 1170/71. године. Већа разарања црква је доживела 1912. у борбама за ослобођење Новог Пазара од Турака и 1941. када су манастир и црква коришћени као мајдан за изградњу немачких утврђења.

Унутрашњи зидови цркве украшени су фрескама око 1175. године, које су очуване само у фрагментима. Поред портрета Стефана Немање, Стефана Првовенчаног, краља Уроша I, краљице Јелене, краља Драгутина са сином Владиславом и женом Кателином, краља Милутина и његове жене Јелене, истичу се фреске четири српска државна сабора на којима су донете значајне одлуке. Аутори ових фресака, пореклом Грци, даровити су мајстори који су изразите присталице зрелог пластичног стила XIII века.

Већ помињани игуман манастира харизматично нас окупља око себе и послужује. Воли да говори и има тежњу да то што говори буде проповед. Каткад то и бива неким чудним не-дијалогичним путем. Врхови борова и других четинара у висини су места на коме се служимо кафом и соком. Сунце обасјава угодно наша лица. Мирис ме враћа снажно у слике завичаја. Има смисла срести завичај на непознатим местима. Отац има маркентишке, односно менаџерске склоности и одатле пажња коју манастир задобија у време обнове. Занимљив је догађај на одласку из Ђурђевих ступова. Сусрет Герасима са студенткињом којој се обраћа изазива јаку емотивну реакцију. Девојка незауостављиво почиње да плаче. У том сусрету остварује се један могући смисао ходочашћа, бар за њу. Вреди посетити друга места како бисте дознали вест о себи. Често вест о себи стигне до нас последња.

Са обе стране врха на коме се налази манастир пружа се долина. Једна, дежевска, коју смо обишли, и друга ка Новом Пазару у коју се враћамо. Призор је беспримеран.

*

Пут се наставио у правцу још једне велике задужбине – Жиче, о којој треба писати нове есеје. Интезитет овог путовања тешко је објаснити могућностима текста. Постоје места попут Петрове цркве, Сопоћана, Ђурђевих ступова и Старог Раса која су под заштитом Унеска и увек ће имати посетиоце, међутим, остаје жеља да та места могу прићи ближе ка нама и могу остварити просторе у онима који их походе.

Литература:

1. Јован Деретић, *Културна историја Срба*, Филолошки факултет – Нова светлост, Београд – Крагујевац, 2001.
2. Карло Маца, *Поклоничка путовања, верски туризам – историјско-културолошки приступ*, Службени гласник, Београд, 2009.
3. Светозар Радојичић, *Старо српско сликарство*, Академска књига, Нови Сад, 2010.
4. Јевгениј Николајевич Трубецкој, *Истина у бојама*, Логос, Београд, 2005.